

MONIKA VÁLKOVÁ MACIEJEWSKA

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

**Recenzja: Pavol Winczer, *Literatúra v hľadani čitateľa*
(20. roky: Karel Čapek, Il'ja Erenburg), Vyd. Veda,
Bratislava 2013, 192 strony**

Studium Pavla Winczera *Literatúra v hľadani čitateľa* (20. roky: Karel Čapek, Il'ja Erenburg) jest kolejnym wyrazem długo drzemiącej i stale żarzącej się w badaczu tęsknoty po poznaniu (jak pisze we wstępie: „Už od gymnaziálneho veku ma poháňala túžba po poznani”). I choć pierwsza część pracy odnosi się do często dyskutowanego zagadnienia motywacji i potrzeby lektury w ogóle, dwie kolejne przynoszą już partykularne zestawienie twórczości dwu pisarzy lat dwudziestych XX wieku: Karla Čapka oraz Ilji Erenburga. Winczer dowodzi ich podobieństwa, kierując się żywą potrzebą ciągłych poszukiwań i konfrontacji na pierwszy rzut oka niemożliwych. Między innymi właśnie dlatego warto po tę książkę sięgnąć.

Ciekawość z pewnością motywuje do lektury tekstów naukowych i popularyzacyjnych. Winczer w swoim studium zastanawia się nad motywacjami, jakie skłaniają do czytania beletrystyki. Da się je ująć w dwu, notabene wykluczających się, punktach: 1. potrzeba orientacji w świecie (funkcja poznawcza, wychowawcza) i 2. ucieczka od rzeczywistości (orientacji tej odrzucenie). Dzisiaj mamy do czynienia z tendencją do negowania form klasycznej powieści, choć nawet tu kompromis jest poniekąd widoczny: dochodzi do modyfikacji form realizmu i wplatania w fabuły nowszych koncepcji psychiki społeczności. W ten sposób literatura, niegdyś przystępna i wycze-

---

* Studium Języka i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
e-mail: monval@amu.edu.pl

kiwana, staje się zjawiskiem wręcz ekskluzywnym¹. Dochodzi więc do rozdzwieku między ambitniejszą prozą współczesną a podstawowymi potrzebami czytelnika (z podobnym niezrozumieniem spotykała się proza modernistyczna, kiedy stawiała czoła odbiorcom przyzwyczajonym do „letniego”, tendencyjnego modelu realistycznego).

Stawiając znane i szeroko dyskutowane pytanie: „czym zatem była, czy jest, proza popularna?”, Winczer wprowadza nas w sferę odbioru przywołanych w tytule dwu pisarzy. Zaznacza bowiem, że terminowi „proza popularna” odpowiadają wszelkie powieści felietonowe, zawarte w prasie codziennej i tygodniowej, czy chociażby detektywistyczne. W swoich przemyśleniach przywołuje Norberta Bachleitnera (łąającego w dyskursie teoretycznym nad literaturą estetyzm i zjawiska komunikacji społecznej), Stefana Morawskiego (amerykańska kultura masowa i wycofująca się tradycja intelektualna oraz literatura europejska: zachodnia wirtuozeria formy oraz zaangażowany społecznie typ wschodni) oraz Jana Mukařovskiego (kultowe wręcz artykuły – manifesty, dotyczące „niskiej” literatury w tomie pokonferencyjnym wydanym z okazji jubileuszu 75. urodzin badacza: *Struktura a smysl literárního díla* z 1966 roku). Przywołani w sukurs teoretycy tylko potwierdzają złożoność zagadnienia omawianego przez Winczera. Warto jednak podkreślić, że pytania takie jak: „Czym jest właściwie literatura popularna i czy zawsze musi się o niej mówić negatywnie?”, „Jakiej jest jakości?”, „Czy między sztuką a konsumeryzmem można wytyczyć ostre granice?”, „A może granice się przesuwają? Teksty arcydzielne były przecież kiedyś popularne. Może są naturalnie połączone, mają na siebie wpływ?”², nie trafiły tylko akademików. Stały się centrum zainteresowania samych pisarzy.

Narzędziem walki o należyte miejsce literatury popularnej w dyskursie o literaturze w ogóle staje się dla Winczera porównanie czeskiego i rosyjskiego pisarza. Zestawienie, wydawałoby się, i oczywiste (forma i korzenie gatunkowe), i niecodzienne (ośmieszająca krytyka z 1931 roku).

Karel Čapek tworzył w duchu odwołań do „małego“ człowieka i jego codzienności. Gra z konwencjami, mieszanie kodów i wprowadzanie w świat literatury wysokiej pierwiastków tej niskiej stanowiły pasję pisarza. W pismach Čapka łatwo doszukać się nawiązań filozoficznych (noetyckich), utopijnych (na przykład *Inwazja jaszczurów* z 1936 roku, *Fabryka absolutu* z 1922 roku) czy modnych wówczas wtrętów dziennikarskich, ale niewątpliwie dla wszystkich prac punkt wyjścia stanowiła rzeczywistość i w realności właśnie były

---

¹ P. Winczer, *Literatúra v hľadani čitateľa (20. roky: Karel Čapek, Ilja Erenburg)*, Bratislava 2013, s. 20.

² Ibidem, s. 43.

one głęboko osadzone. Zafascynowanie rzeczywistością owocowało ciągłymi próbami poszukiwań nowych form wypowiedzi, zdolnych ukazać „bogactwo i różnorodność życia, wieloznaczność zdarzeń i mnogość ich wykładni”³, czyli jego polifoniczność i „poliwariantność”⁴. Čapek, obok powieści i nowel, tworzył sloupki (łamy, szpalty, kolumnienki), soudničky (rodzaj felietonu z sali rozpraw), rozhlásky (wierszowana publicystyka), medaliony (dziennikarska odmiana portretu literackiego), felietony i teksty publicystyczne. Niejeden z tych gatunków podniósł do rangi literatury. Niemniej jednak, kiedy mówimy o literaturze dla mas, nasuwają się konkretne, popularne formy literackie (na przykład kryminały), które święcą triumfy u niewymagających odbiorców (czy inaczej: odbiorców wymagających rozrywki), a którym Čapek szczerze kibicował i włączał w obszar swoich zainteresowań (*Povídky z jedné a druhé kapsy*, 1929). Bo jak napisał w 1924 roku w szkicu *Holmesiana, czyli o kryminalach*: „Sprawia mi przyjemność odnajdywanie dobrych rzeczy w regionach cieszących się złą sławą”⁵.

Elementy kultury masowej (tej „niskiej”) w „wysokiej” (kontekst kryminalny) i co za tym idzie gra z czytelnikiem (zanurzenie w języku, hiperbolizacja zdarzeń, ich częsty „surrealizm” i absurd) stanowią próbę połączenia pierwiastków w konkretnych utworach dotąd najczęściej oddzielanych. Usiłowanie wprowadzenia niskiego w obszar literatury wysokiej stało się dla Winczera punktem zaczepienia i argumentem za istnieniem łączności między czeskim pisarzem a jego rosyjskim rówieśnikiem.

W latach dwudziestych XX wieku Ilja Erenburg był w Czechosłowacji dość popularny. Ceniono jego ironię, satyryczną, dowcipną felietonową formę, rozmach podparty filozoficznymi wtętami czy bystrym narratorem (*Listy z kawiarni* i *Miłość Joanny Ney* z 1924 roku, *Trust D.E* z 1923 roku). Wydawano zatem jego książki systematycznie aż do czasu, kiedy zmieniły się nieco czytelnicze gusta: spadło zainteresowanie felietonową prozą, a w ironii przestano dopatrywać się głosu większości. Zdziwiony takim stanem rzeczy i wściekły z powodu obniżenia ceny dotychczasowych jego pozycji, Erenburg opublikował w niemieckiej prasie artykuł paszkwilujący Czechów (wspomina również Polaków). Stwierdza w nim, że Czesi to naród, który swoją postawę uzależnia od liczby wypitych piw i zjedzonych knedlików, jest dziedzicznym

---

³ K. Kardyni-Pelikánová, *Wykorzystanie narracji oralnej w kształtowaniu nowoczesnej prozy w polskiej i czeskiej literaturze*, „Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity” 1991, D. 38, R. XL, s. 70.

⁴ I. Pospíšil, *Potíže s Karlem Čapkem*, [w:] *Studie z literárněvědné slavistiky*, red. I. Dorovský, Brno 1999, s. 95.

⁵ K. Čapek, *Marsjasz, czyli na marginesie literatury (1919–1931)*, tłum. i wstęp H. Janaszek Ivaničková, Kraków 1981, s. 147.

zaopatrzeniowcem całego świata w szynkę (ponieważ namiętnie hoduje świnie), a z równowagi może go wyprowadzić tylko ograniczenie eksportu i przerwanie rodzinnego obiadu. W skrócie, Czesi to nudni i ograniczeni obywatele, którzy eksportują „fotografie nowych części miasta [Pragi – M. V. M.] i dzieła Karla Čapka. Niestety, nie mogą tym wzbudzić podziwu pysznych Europejczyków: ci mają sami zarówno swoje zdanie, jak i swoich Čapków”⁶.

Impulsywna krytyka Czechów (i Słowaków), poczynania Erenburga na polu politycznym, ale przede wszystkim lekceważący stosunek do twórczości Čapka sprawiają, że zestawienie w jednym tekście tych dwu pisarzy może wydać się intrygujące.

Winczer jednak odrzuca możliwe antypatie i urazy i podejmuje się porównania, które zahacza o etnopoetyzm i korzenie postmodernizmu.

Łączy bowiem obu pisarzy (u Čapka bierze Winczer pod uwagę całokształt pracy, u Erenburga wycinek twórczy, jeden konkretny etap) antyelitarne pojmowanie literatury oraz otwarcie na kulturę popularną. Obaj starają się zniwelować różnicę między tak zwaną literaturą niską a wysoką⁷. Nie jest im obca orientacja na masową społeczność, na wywodzącego się z niej odbiorcę. Literatura rządząca się takimi wytycznymi, choć nie jest wybitnie trudna i intelektualnie wymagająca, stymuluje do przemyśleń⁸. Za pomocą ironii czy paradoksów intryguje, zaciekawia, skupia uwagę czytelnika i nie pozwala mu porzucić lektury. Robi to nienachalnie, wszak wykorzystuje przestrzeń czytelnikowi dobrze znaną: sferę konsumpcjonizmu i kultury masowej (prasy, filmu, reklamy). To „ludowe czytanie”, gra z konwencjami, możliwość zaszeregowania tekstów zarówno do kodu sztuki „niskiej”, jak i „wysokiej”, eksperymenty czy w końcu kwestia odbioru dzieła, czytelnika, o którego się dba i stara się go zaszokować, nie jest niczym innym, jak tylko tym, co dzisiaj określamy jako postmodernizm⁹.

Napisane po słowacku studium Pavla Winczera jest godne polecenia wszystkim tym, którzy chcą na literaturę dotychczas znaną spojrzeć z innego punktu widzenia. Praca ta, poprzez zawarte w niej porównanie dwu słowiańskich autorów, dobrze wpisuje się w toczącą się narrację literaturoznawczą i komparatystyczną. Uzupełnia ją i zachęca do dalszych poszukiwań analogii w obszarze literatur środkowo- i wschodnioeuropejskich.

---

⁶ O. Rádl, *Ilja Erenburg o vlasti vojáka Švejka*, „Rozpravy Aventina. Týdeník pro literaturu, umění a kritiku”, Ročník VI, číslo 29, s. 337 i 344 (przekład wierszy z artykułu Rádla: M. V. M.). Rádl korzystał z tekstu: I. Erenburg, *Vlasti vojáka Švejka*, Das Tagebuch, 12 Jahr, Heft. 13, S. 491, Berlin den 28. März 1931.

⁷ P. Winczer, op. cit., s. 129.

⁸ Ibidem, s. 133.

⁹ Ibidem, s. 156.

BIBLIOGRAFIA

1. Čapek K., *Marsjasz, czyli na marginesie literatury (1919–1931)*, tłum. i wstęp H. Janaszek Ivaničková, Kraków 1981.
2. Kardyni-Pelikánová K., *Wykorzystanie narracji oralnej w kształtowaniu nowoczesnej prozy w polskiej i czeskiej literaturze*, “Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity” 1991, D. 38, R. XL, s. 63–71.
3. Pospíšil I., *Potíže s Karlem Čapkem*, [w:] *Studie z literárněvědné slavistiky*, red. I. Dorožský, Brno 1999, s. 94–100.
4. Rádl O., *Ilja Erenburg o vlasti vojáka Švejka*, “Rozpravy Aventina. Týdeník pro literaturu, umění a kritiku”, Ročník VI, číslo 29, s. 337–344.

